

Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi¹

Cemalettin KALAYCI²
Seyfettin ARTAN³

Özet:Türkiye ile Avrupa Birliği (AB) arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliği süreci başlamıştır. Oluşturulan gümrük birliği gerek Türkiye gerek AB üzerinde bazı ekonomik, sosyal ve siyasal etkiler meydana getirmiştir. Gümrük birliği temelde ticari bir oluşum olduğu için ortaya çıkardığı etkiler daha çok dış ticaret alanında olmuştur. Bugüne kadar ki yaşanan gelişmelere ve tartışmalara bakıldığında, Türkiye AB arasındaki dış ticaretin Türkiye'nin lehine mi yoksa aleyhine mi olduğu konusunda tam bir mutabakatın sağlanamadığı görülmektedir. Gümrük birliği sürecinde oransal olarak Türkiye'nin AB'ye olan yatırım malı ve aramalı ihracatı artarken, tüketim malı ihracatının azaldığı, ithalatta ise ihracattaki gelişmelerin tam tersi bir gelişme yaşandığı gözlenmektedir. Gümrük birliği öncesinde Türkiye ile AB dışındaki ülkeler arasında Türkiye aleyhinde oluşan dış ticaret dengesizliğinin, gümrük birliği sonrasında önemli ölçüde artmış olması bu tartışmaları daha da alevlendirmiştir. Bu çalışma, gümrük birliğinin Türkiye'nin en önemli ticari ortağı olan AB (15) ülkeleri ile olan ihracatı üzerindeki muhtemel etkilerini panel veri analiz yöntemi kullanarak analiz etmektedir. Elde edilen sonuçların Türkiye-AB gümrük birliği sürecindeki kayıp ve kazanç tartışmalarına katkı yapması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Gümrük Birliği, Dış Ticaret, Çekim Modeli

The Impact of Customs Union on Turkey's Foreign Trade: Panel Data Analysis

Abstract: The customs union process between Turkey and European Union (EU) came into effect on January 1, 1996. The customs union has had some economic, social, and political effects on both Turkey and EU. Since customs union is basically a trade formation, the outcomes are mainly related with the field of foreign trade. Taking account the discussions and incidents into consideration, it can easily be noticed that there is not a complete agreement whether the foreign trade between Turkey and EU is for or against Turkey. In the process of customs trade, it is observed that while, in means of proportion, there is an increase in the export of investment and intermediate goods to EU, there is a decrease in the export of consumer goods and on the other hand, the situation in the import process is completely reverse. The unavoidable increase of foreign trade imbalance between Turkey and non-European countries after the customs union has exacerbated these discussions. This paper analyses the possible effects of customs union on the trade of Turkey with her most important commercial partner EU(15) by using panel data method. It is expected that the results will contribute to the discussions of gains and loses in the process of Turkey-EU customs union.

Key Words: European Union, Custom Union, Foreign Trade, Gravity Model

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da işbirliği girişimleri başlamıştır. Bu girişimlerin temelinde güvenlik kaygıları ve ekonomik kazanç sağlama düşünceleri yatmaktaydı. Avrupa'da yıllardır yaşanan savaşların temel nedenlerinden olan kömür ve çeliğin üretimi ve pazarlanması konusunda ortak hareket etmek için 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. AKÇT'nin oldukça başarılı olması sonucu, Avrupa'da sektörel düzeyde olmayan daha geniş kapsamlı bir ekonomik birleşmenin gerçekleştirilmesi konusundaki görüşlerin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Böylece 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurularak bugünkü AB'nin temeli atılmıştır. Gümrük birliği olarak kurulan AET, 1987 yılında Tek Avrupa Senedi'nin imzalanmasıyla ortak pazara, 1993 yılında Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte ise ekonomik entegrasyonların son aşaması olan ekonomik birliğe dönüşerek Avrupa Birliği ismini almıştır.

Türkiye, AET'nin kurulması ile birlikte bu oluşumda yer almak için 1959 yılında ilk başvurusunu yapmıştır. Bugüne kadar geçen 50 yıllık bir zaman dilimi içerisinde AB'ye üyelik yolunda önemli adımlar atılmış ve 1996 yılında iki taraf arasında gümrük birliği oluşturulmuştur. Ancak Türkiye'nin diğer AB üyelerinin aksine, AB'ye tam üye olmadan gümrük birliğine girmesi ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bu süreçte, gümrük birliği karşısı olanlar Türkiye'nin önemli ölçüde ekonomik zarar gördüğünü ileri sürmeye devam etmektedirler.

Bu bağlamda, gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerine etkilerinin literatürde son zamanlarda sıkça tartışıldığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacı, gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine yönelik genel ekonomik etkilerinden ziyade, Türkiye ile AB ülkeleri arasındaki dış ticaret üzerindeki etkilerini ortaya koymak ve gümrük birliği tartışmalarına katkı sağlamaktır. AB'ye 2004 yılında 10, 2007 yılında ise 2 yeni üyenin katılmış olmasının, iki taraf arasındaki dış ticaret rakamlarında ortaya çıkarabileceği yanlıgıyı önlemek için, gümrük birliği kurulduğunda AB üyesi olan 15 ülke ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle gümrük birliği sonrasında Türkiye'nin dış ticaretindeki gelişmeler temel istatistikî göstergeler yardımıyla irdelenmiş, ardından ekonometrik analiz kullanılarak gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkileri ampirik olarak test edilmiştir.

¹Bu çalışma, 17-19 Haziran 2009 tarihlerinde Anadolu Üniversitesi tarafından Eskişehir'de düzenlenmiş olan *Uluslararası Anadolu İktisat Kongresi*'nde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş halidir.

²Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon MYO, ckalayci@ktu.edu.tr

³Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, artan@ktu.edu.tr

Gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki toplam dış ticarete olan etkilerinin araştırıldığı çalışma yedi bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, Türkiye ile AB ilişkilerinin tarihsel gelişimi hakkında kısaca bilgi verilmiş ve gümrük birliği Türkiye'nin dış ticaret politikaları açısından değerlendirilmiştir. Gümrük birliğinin Türkiye AB dış ticaretine olan etkilerinin yıllar, mal grupları ve sektörler itibarıyla değerlendirildiği dördüncü bölümü, gümrük birliğinin etkilerinin ampirik olarak tartışıldığı beşinci ve altıncı bölümler takip etmiştir. Son bölümde çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

TÜRKİYE AB İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

AET'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye'de bu oluşum içerisinde yer almak için 1959 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştur. İki taraf arasında yaşanan olumlu gelişmeler sonucunda 1963 yılında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 1964 yılında uygulamaya giren bu anlaşma ile birlikte Türkiye AET'ye ortak üye olmuştur.

Ankara Anlaşması'nın amacı; Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını, Türk halkının çalışma düzeyinin ve hayat şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir (Karluk, 2003: 546). Anlaşmanın iki temel hedefi vardır. Birincisi, taraflar arasında gümrük birliğinin aşamalı olarak oluşturulması, ikincisi ise tarafların ekonomi politikalarının birbirine yaklaştırılmasıdır. Söz konusu anlaşma, malların serbest dolaşımının dışında, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını da amaçlamıştır. Ancak bu amaçlar bağlayıcı olmayıp geleceğe yönelik temenni niteliğindedir (Dura ve Atik, 2007: 484). Ankara Anlaşması'nda, Türkiye ile AET arasında gümrük birliği oluşturmak amacıyla hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere üç dönem belirlenmiştir.

Hazırlık dönemi, 1964 yılında başlamış 1972 yılı sonunda bitmiştir. Bu dönemde AET üstleneceği tek taraflı yükümlülüklerle Türk ekonomisini güçlendirmeyi ve gümrük birliğine geçişe hazır duruma getirmeyi taahhüt etmiştir. Hazırlık dönemi sona ermeden Türkiye'nin başvurusu üzerine iki taraf arasında yapılan görüşmeler sonucu 1970 yılında Katma Protokol imzalanmıştır. Katma Protokol'ün üye ülkelerin parlamentolarınca onay işlemlerinin zaman alacağı düşüncesiyle, ticari hükümleri geçici bir anlaşma ile 1971 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmayla hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemi fiilen başlamıştır. Ancak, geçiş döneminin hukuken başlaması, Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1973 tarihinde olmuştur. Geçiş döneminde taraflar karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanarak, gittikçe gelişen bir şekilde sanayi ürünleri ticaretinde gümrük birliğinin kurulmasını hedeflemişlerdir. Avrupa Topluluğu (AT) pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç Türk sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini ve kısıtlamaları derhal kaldırırken, bazı tarım ürünlerine de ithalat kolaylıkları sağlamıştır. Türkiye ise, topluluk menşeli sanayi ürünlerine uyguladığı gümrükleri kademeli olarak 12 yılda kaldırmayı öngörmüş, ancak korunması gereken hassas ürünlerde ise bu süre 22 yılı uzatılmıştır (Manisalı, 2001: 86).

Katma Protokol, Türkiye ile AT arasında gümrük birliğini gerçekleştirerek, Türkiye'nin ekonomik politikalarının topluluk politikalarına uyumlaştırılması hedeflenmiştir. Katma Protokol'e göre, Türkiye sanayi ürünleri ithalatında AB'ye uyguladığı gümrük verilerini en geç 22 yıl içerisinde kademeli olarak azaltarak sıfırlayacaktı. Türkiye söz konusu protokole öngördüğü şekilde gümrük indirimlerini gerçekleştirmiş ve 1995 yılı sonunda gümrük vergileri sıfırlanmıştır. Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gümrük birliğinin gerçekleştirilmesiyle birlikte geçiş dönemi sona ermiş ve son dönem başlamıştır. Böylece 1996 yılından itibaren Türkiye ile AB arasında sanayi ürünleri serbestçe dolaşmaya başlamıştır.

Gümrük birliği, Türkiye-AB Ortaklık Konseyinin 6 Mart 1995 tarihinde aldığı 1/95 sayılı kararla başlamıştır. Gümrük birliği, sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsarken, tarım ürünleri ve hizmet ticareti kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca 2001 yılı sonuna kadar Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelere yaptığı tercihli ticaret anlaşmalarını da kabul etmesi öngörülmüştür. 1999 Aralık ayında yapılan Helsinki Zirvesinde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. 2004 Aralık ayında yapılan Brüksel Zirvesinde ise 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı alınmıştır (Bilgili, 2007: 240). Belirtilen tarihte başlatılan müzakere görüşmeleri halen devam etmektedir.

TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE GÜMRÜK BİRLİĞİ

Gümrük birliği, üye ülkeler arasında malların serbestçe dolaştığı, üçüncü ülkelere karşı ise bütün üyelerin ortak gümrük tarifesi uyguladıkları bir entegrasyon türüdür. Dolayısıyla gümrük birliği süreci, Türkiye'nin hem AB üyesi ülkelere karşı hem de AB dışındaki ülkelere karşı uyguladığı dış ticaret politikası önlemlerinin değişmesine neden olmuştur. Bu entegrasyon türünde ülkeler bağımsız dış ticaret politikası izleme kabiliyetlerini kaybetmektedirler. Bu nedenle, Türkiye'de gümrük birliğine girmekle bağımsız dış ticaret politikası uygulama imkânını kaybetmiş, mevcut dış ticaret mevzuatını AB mevzuatıyla uyumlaştırarak, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı dış ticaret kısıtlamalarını ve ödünlerini aynen üstlenmiştir. Yine bu sürecin gereği olarak Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Fas, Filistin, Tunus, Suriye, Mısır, Gürcistan ve Arnavutluk'la serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır.

Geçmişte Türkiye ithalat üzerine değişik zamanlarda çeşitli adlarla ifade edilen çok sayıda vergi, resim ve harç uygulamıştır. Bu vergilerde AB sürecinde, özellikle gümrük birliğinin tamamlanması aşamasında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu kapsamda vergi, fon, harç, kesinti gibi çeşitli adlarla tahsil edilen dış ticaret vergilerinde sadeleştirmeye gidilmiştir. Ayrıca AB ile yapılan sanayi malları ticaretinde gümrük vergilerinin kaldırılması ve AB'nin ortak gümrük tarifesine uyum sağlaması nedeniyle gümrük vergi gelirlerinde ortaya çıkacak azalmanın telafisi için yeni dolaylı vergiler uygulanmaya başlanmıştır. 2002 yılında yürürlüğe giren Özel Tüketim Vergisi Kanunu ile birlikte aralarında ithalattan alınanların da bulunduğu 16 adet vergi, harç ve pay kaldırılmıştır (Tokathoğlu, 2005: 57-62).

Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sonucunda AB'den ve EFTA'dan yaptığı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı ortalama gümrük vergisi oranı yaklaşık olarak % 10'dan % 0'a inmiştir. Üçüncü ülkelerden ithal edilen sanayi ürünlerine uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı ise yaklaşık olarak % 10'dan %5'e düşmüştür (Sulamaa ve Widgren, 2007: 5-6). AB'nin uyguladığı ortak gümrük tarifelerinin oldukça düşük düzeyde olması, gümrük birliği sonrası AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulamak durumunda kalan Türk sanayisini AB ülkeleri yanında AB dışındaki ülkelerin de rekabetine açmıştır.

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE-AB DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Türkiye ile AB arasında gerçekleşen gümrük birliğinin, hem ticareti serbestleştirmesi hem de Türkiye sanayi ürünleri için yoğun bir rekabet ortamı yaratması nedeniyle verimlilik ve üretim üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Türkiye gümrük birliği nedeniyle, ihracat teşvikleri de dahil olmak üzere bağımsız dış ticaret politikası izleme olanağını kaybedince, dış ticaretini izlediği döviz kuru politikaları aracılığıyla yönlendirmeye çalışmıştır. Genellikle kriz dönemleriyle birlikte düzeltici devalüasyonların ardından izlenen aşırı değerli kur politikası aramalı ithalatının ucuzlamasına, böylece hammadde ve aramalı yönünden dışa bağımlılığın artmasına neden olmuştur (Tonus, 2007: 199).

Gümrük birliği ile birlikte gümrüklerin sıfırlanması Türk sanayini yoğun bir rekabetle karşı karşıya bırakmıştır. Yaşanan bu rekabete dayalı ticaret süreci Türkiye'nin dış ticaretinin genel yapısında ve dağılımında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Ayrıca gümrük birliği nedeniyle AB'nin birlik dışına uyguladığı ortak gümrük tarifelerinin de üstlenilmiş olması Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle olan dış ticaretini de etkilemiştir. Bu nedenle Gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretine etkilerini rakamlarla ortaya koymak amacıyla AB(15) ülkeleri ile Türkiye arasındaki dış ticaret yıllar, mal grupları ve sektörler itibarıyla aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır.

Türkiye'nin AB'ye İhracatı ve İthalatı

Yıllar itibarıyla ihracat ve ithalat incelenirken 1970, 1971 ve 1972 yıllarına ilişkin değerler de ele alınmıştır. Çünkü 1970 yılında imzalanan Katma Protokol sonrasında, 1971 yılından itibaren, AT Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı dış ticaret kısıtlamalarını bazı istisnalar dışında tek taraflı olarak kaldırmıştır. Pamuk ipliği, pamuklu dokuma ve rafine petrol ürünleri hariç Türkiye'ye ait sanayi ürünleri 1971 yılından beri gümrüksüz olarak AB'ye ihraç edilebildiği için Tablo 1'de görüldüğü gibi gümrük birliğinin hemen sonrasında Türkiye'nin AB'ye ihracatında önemli bir artış meydana gelmemiştir. Türkiye'nin 1995 ve 2008 yılları arasında AB(15) dışındaki ülkelere yaptığı ihracat yaklaşık olarak % 660 oranında artarken, AB(15)'ye yaptığı ihracat yaklaşık olarak % 367 oranında artmıştır. Görüldüğü gibi, söz konusu yıllar arasında AB dışındaki ülkelere yapılan ihracatın artış hızı AB'ye yapılan ihracatın artış hızının yaklaşık 2 katıdır.

Tablo 1: Türkiye'nin AB'ye İhracatı (Milyon \$)

YIL	TOPLAM	AB(15)	DİĞER	AB(27)	AB(15)	PAY(%)	
						DİĞER	AB(27)
1970	588	309	279	-	53	47	-
1971	677	345	332	-	51	49	-
1972	885	450	435	-	51	49	-
1995	21.636	11.084	10.552	-	51	49	-
1996	23.224	11.556	11.668	-	50	50	-
1997	26.261	12.248	14.013	-	47	53	-
1998	26.974	13.504	13.470	-	50	50	-
1999	26.587	14.352	12.235	-	54	46	-
2000	27.775	14.510	13.265	-	52	48	-
2001	31.342	16.118	15.224	-	51	49	-
2002	36.059	18.459	17.600	20.415	51	49	57
2003	47.252	24.484	22.768	27.394	52	48	58
2004	63.120	32.589	30.531	36.581	52	48	58
2005	73.476	35.872	37.604	41.365	49	51	56
2006	85.141	40.946	44.195	47.935	48	52	56
2007	107.214	50.081	57.133	60.399	47	53	56
2008	131.966	51.769	80.197	63.367	39	61	48

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>

Gümrük birliği öncesi toplam ihracat içerisinde % 51 olan AB(15) payı, 2008 yılında yaklaşık olarak % 39'a düşerken, AB dışındaki ülkelerin payı % 49'dan % 61'e çıkmıştır. Toplam ihracat içerisinde AB(27) payı, sürekli azalan bir seyir izleyerek 2008 yılında % 48 olarak gerçekleşmiştir.

Gümrük birliği sonrası ihracatta sürekli bir artış yaşanmasına rağmen, 1996 yılında gümrüklerin sıfırlanması nedeniyle ithalattaki artış daha büyük oranda olmuştur. Tablo 2'den takip edileceği üzere, AB'ye yapılan ithalat gerek dünyada gerekse Türkiye'de yaşanan krizlerin etkisiyle zaman zaman dalgalanma gösterse de toplam ithalata paralel olarak sürekli artmıştır. 1995 ve 2008 yılları arasında Türkiye'nin ithalat rakamlarındaki değişim incelendiğinde, söz konusu dönemde AB(15) dışından yapılan ithalatın % 633, AB(15)'den yapılan ithalatın ise % 274 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin AB'den İthalatı (Milyon \$)

YIL	TOPLAM	AB(15)	DİĞER	AB(27)	PAY(%)		
					AB(15)	DİĞER	AB(27)
1970	948	455	493	-	48	52	-
1971	1.171	620	551	-	53	47	-
1972	1.563	892	671	-	57	43	-
1995	35.707	16.862	18.845	-	47	53	-
1996	43.627	23.138	20.489	-	53	47	-
1997	48.559	24.870	23.689	-	51	49	-
1998	45.921	24.075	21.846	-	52	48	-
1999	40.671	21.401	19.270	-	53	47	-
2000	54.503	26.610	27.893	-	49	51	-
2001	41.399	18.280	23.119	-	44	56	-
2002	51.553	23.321	28.232	25.689	45	55	50
2003	69.339	31.696	37.643	35.140	46	54	51
2004	97.539	42.359	55.180	48.103	43	57	49
2005	116.774	45.468	71.306	52.696	39	61	45
2006	137.032	50.752	86.280	59.401	37	63	43
2007	170.057	58.004	112.053	68.612	34	66	40
2008	201.960	63.045	138.915	74.801	31	69	37

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>

Toplam ithalatı içerisinde AB(15)'nin payı incelendiğinde ise, gümrük birliği öncesi yaklaşık % 47 olan AB(15) payının 2008 yılında yaklaşık % 31'e düştüğü, AB(15) dışındaki ülkelerin payının ise % 53'ten % 69'a çıktığı görülmektedir. AB(27) ülkelerinin toplam ithalat içerisindeki payı sürekli azalarak 2008 yılında yaklaşık olarak % 37'ye düşmüştür.

Türkiye ile AB Arasındaki Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine gitmesinin temel nedenlerinden birisi de dış ticaret açıklarıdır. AB gibi gelişmiş bir ekonomi karşısında Türkiye'nin rekabet gücü daha zayıf kaldığı için dış ticaret açıklarının yaşanması kaçınılmazdır. Bununla birlikte Türkiye, gümrük birliğinin dinamik etkilerinden yararlanarak rekabet gücünü artırmayı ve dış ticaret açıklarını azaltmayı hedeflemektedir. Ancak, dış ticaret açığının ne kadarının gümrük birliğinden kaynaklandığını belirlemek oldukça güçtür. Çünkü gerek Türkiye'de gerekse dünyada yaşanan makro ekonomik gelişmeler ve bu kapsamda yaşanan krizler de Türkiye'nin dış ticaret yapısı üzerinde etkili olmuştur (Yıldırım, 2005: 160).

Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı (İİKO) Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre, Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret dengesi toplam dış ticaret dengesinde olduğu gibi sürekli olarak açık vermektedir. Türkiye'nin AB(15) ile olan ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı 1995 yılında yaklaşık 5,8 milyar dolarken, gümrük birliğinin başladığı 1996 yılında yaklaşık olarak 2 kat artarak 11,6 milyar dolara ve 1997 yılında ise 12,6 milyar dolara çıkmıştır. Sonraki yıllarda dalgalanmakla birlikte azalan bir seyir izleyen dış ticaret açığı, 2001 yılında yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle 2,1 milyar dolara düşmüştür. 2008 yılına kadar sürekli dalgalanmakla birlikte artan bir seyir izleyen dış ticaret açığı yaklaşık olarak 11,3 milyar dolar olmuştur.

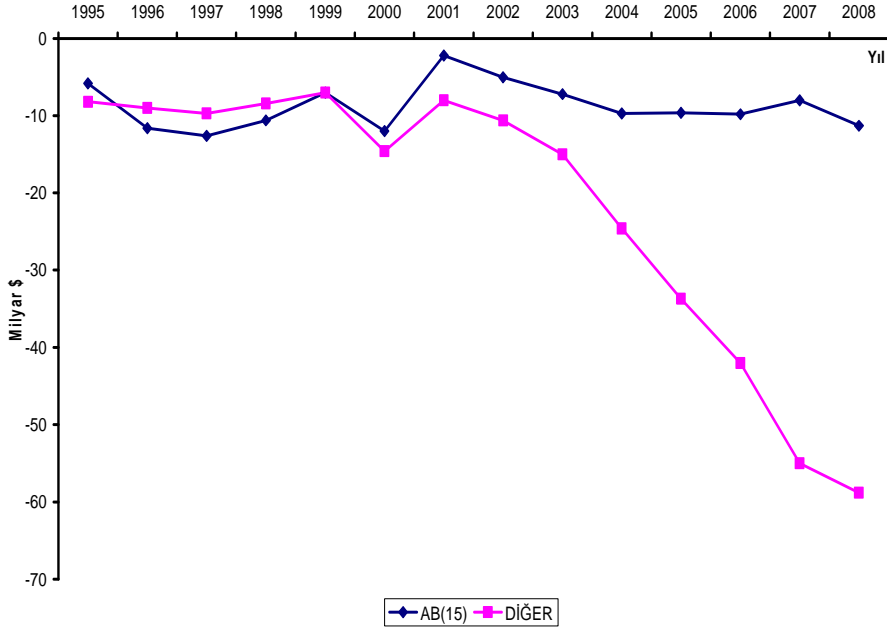
Tablo 3: Türkiye'nin AB ile Olan Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YIL	GENEL	İİKO(%)			DİŞ TİCARET DENGESİ (Milyon \$)			
		AB(15)	DİĞER	AB(27)	GENEL	AB(15)	DİĞER	AB(27)
1970	62	68	57		-360	-146	-214	
1971	58	56	60		-494	-275	-219	
1972	57	50	65		-678	-442	-236	
1995	61	66	56		-14.071	-5.778	-8.293	
1996	53	50	57		-20.403	-11.582	-8.821	
1997	54	49	59		-22.298	-12.622	-9.676	
1998	59	56	62		-18.947	-10.571	-8.376	
1999	65	67	63		-14.084	-7.049	-7.035	
2000	51	55	48		-26.728	-12.100	-14.628	
2001	76	88	66		-10.057	-2.162	-7.895	
2002	70	79	62	79	-15.494	-4.862	-10.632	-5.274
2003	68	77	60	78	-22.087	-7.212	-14.875	-7.746
2004	65	77	55	76	-34.419	-9.770	-24.649	-11.522
2005	63	79	53	78	-43.298	-9.596	-33.702	-11.331
2006	62	81	51	81	-51.891	-9.806	-42.085	-11.466
2007	63	86	51	88	-62.843	-7.923	-54.920	-8.213
2008	65	82	58	85	-69.994	-11.276	-58.718	-11.434

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>

Dış ticaret açığı AB(15) ve AB(15) dışı ülkeler yönünden 1995-2008 yılları itibarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaret açığının yaklaşık olarak % 95 oranında arttığı görülmektedir. Türkiye'nin AB(15) dışı ülkelerle olan dış ticaret açığı ise 1995 yılında yaklaşık olarak 8,2 milyar dolar iken, % 608 oranında artarak 2008 yılında 58,7 milyar dolar olmuştur. Ele alınan dönemde Türkiye'nin AB ile olan dış ticaret açığı yaklaşık olarak 2 kat artarken, AB dışındaki ülkelerle olan dış ticaret açığı yaklaşık 7 kat artmıştır.

Grafik 1'de görüldüğü gibi, 2000 yılına kadar Türkiye'nin AB(15) ülkeleriyle dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığına kıyasla daha düşük düzeyde olan AB(15) dışındaki ülkelerle olan dış ticaret açığı, 2000 yılından itibaren artarak, AB(15) ile olan dış ticaret açığını geçmiştir. Türkiye'nin, AB'nin üçüncü ülkelere karşı uyguladığı ortak gümrük tarifelerini üstlenmesinin de etkisiyle, AB(15) dışındaki ülkelerle yapılan ticarete, bugüne kadar, Türkiye aleyhine ciddi açıklar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla gümrük birliği sonrası dış ticaret dengesi açısından asıl sorunun AB(15) dışındaki ülkelerle yaşandığı söylenebilir.

Grafik 1: Ülke Gruplarına Göre Türkiye'nin Dış Ticaret Açığı

TÜİK verilerine göre 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı, Türkiye'nin AB(27) ile olan dış ticaret açığının 2 katıdır. Türkiye'nin 2008 yılında Rusya, Çin, ABD ve İran ile olan dış ticaret açığı sırasıyla yaklaşık olarak 25 milyar dolar, 14 milyar dolar, 8 milyar dolar ve 6 milyar dolardır. Yani bu 4 ülke ile yapılan ticareten kaynaklanan dış ticaret açığı AB(27) ülkeleriyle yapılan ticareten oluşan dış ticaret açığının 4,5 katıdır. 2008 yılında yaklaşık 70 milyar dolar olan Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı içinde AB(27)'nin payı sadece % 16 iken, yukarıda belirtilen 4 ülkenin payı % 76'dır.

Dış ticaret yönünden gümrük birliği ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken asıl konu, gümrük birliğinin sonrası AB dışındaki ülkelerle yapılan ticareten kaynaklanan dış ticaret açıklarının hızlı bir şekilde artarak ciddi boyutlara ulaşmış olmasıdır. Türkiye'nin AB dışı ülkelerle oluşan dış ticaret açığının temel nedenleri olarak; gümrük birliği sonrası uygulanmaya başlanan düşük ortak gümrük tarifesi, gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı tercihli ticaret rejimlerini üstlenmek durumunda kalması, Türkiye'nin hammadde, aramalı ve yatırım malı yönünden önemli ölçüde dışa bağımlı olması, son yıllarda artan iç tüketimi karşılamak için petrol ve doğal gaz ithalatında yaşanan hızlı artışlar sayılabilir.

Türkiye'nin AB(15) ile olan ticaretinde İİKO dalgalanmakla birlikte sürekli artmıştır. 1995 yılında % 66 olan İİKO, 1996 yılında gümrük birliğinin oluşturulmasıyla birlikte % 50'ye düşmüştür. Daha sonraki yıllarda dalgalanmakla birlikte sürekli artan İİKO, 2008 yılında % 82 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB(15) dışı ülkelerle olan İİKO zaman zaman artsa da son yıllarda 2008 yılı hariç sürekli azalmıştır. Türkiye'nin AB(15) dışındaki ülkelerle olan İİKO yaklaşık olarak 1995, 1997, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla % 56, % 57, % 51 ve % 58 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Türkiye'nin AB(27) ile olan ticaretinde İİKO 2007'de % 88, 2008'de % 85 olmuştur.

Mal Grupları İtibarıyla Türkiye'nin AB ile Ticareti

Mal grupları itibarıyla, gümrük birliği sürecinde, Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4'e göre, bütün mal gruplarına ilişkin ihracatın değer olarak sürekli arttığı görülmektedir. Ancak mal gruplarının AB'ye olan ihracat içerisindeki payları açısından bakıldığında, yatırım malı, hammadde ve ara malı ihracatının arttığı, tüketim malı ihracatının azaldığı görülmektedir. İthalat açısından durum incelendiğinde ise, bütün mal gruplarına ilişkin ithalat değer olarak artmakla birlikte, AB'den yapılan ithalat içerisinde yatırım mallarının payının azaldığı, tüketim mallarının payının ise arttığı söylenebilir.

Türkiye'nin AB(15) ülkelerine yaptığı ihracat içerisindeki mal gruplarının payları 1995-2008 yılları açısından karşılaştırıldığında, yatırım mallarının payının % 3'ten % 15'e, hammadde ve ara mallarının payının % 32'den % 38'e çıktığı, tüketim mallarının payının ise % 65'ten % 47'ye düştüğü görülmektedir. İncelenen dönemde Türkiye'nin AB(15) ülkelerinden yaptığı ithalat içerisinde yatırım mallarının payı % 29'dan % 21'e düşerken, hammadde ve ara mallarının payı % 63'ten % 64'e, tüketim mallarının payı ise % 8'den % 15'e çıkmıştır.

Tablo 4: Mal Grupları İtibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye İhracatı ve İthalatı

YIL	İHRACAT(Milyon \$)			İHTALAT(Milyon \$)		
	Yatırım Malı	Hammadde (Ara Malı)	Tüketim Malı	Yatırım Malı	Hammadde (Ara Malı)	Tüketim Malı
1995	321	3537	7217	4785	10.663	1.385
1996	386	3722	7431	7030	13.225	2.700
2007	6.959	18.140	24.855	13.227	35.597	8.864
2008	7.873	19.476	24.269	13.276	40.122	9.405
2008 AB(27)	9.947	25.184	28.052	15.049	48.568	10.932
	Pay(%)			Pay(%)		
1995	3	32	65	29	63	8
1996	3	32	64	31	57	12
2007	14	36	50	23	62	15
2008	15	38	47	21	64	15
2008 AB(27)	16	40	44	20	65	15
2008 AB Dışı	10	62	28	10	82	8
2008 Genel	13	51	36	14	75	11

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>

Tablo 4'te görüldüğü üzere, 2008 yılı itibarıyla Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde yatırım mallarının payı % 13, hammadde ve ara mallarının payı % 51 ve tüketim mallarının payı % 36'dır. Toplam ithalat içinde yatırım malları, hammadde ve ara malları ile tüketim mallarının payı sırasıyla % 14, % 75 ve % 11'dir. Türkiye'nin AB dışındaki ülkelerle olan ticaretinde en fazla pay hammadde ve aramalına aittir. Hammadde ve ara malları ticaretinin AB dışındaki ülkelerle yapılan toplam ihracat ve ithalat içindeki payı sırasıyla %62 ve % 82'dir.

Sektörler İtibarıyla Türkiye'nin AB ile Ticareti

Sektörler itibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı Tablo 5 yardımıyla incelenmiştir. Tabloya göre tarım ve ormancılık ürünlerinin AB(15)'ye olan toplam ihracat içindeki payı 1995 yılında % 9 iken, beklenildiği gibi azalarak 2008 yılında % 3'e düşmüştür. İmalat sanayinin 1995 yılında % 88 olan payı ise artarak 2008 yılında % 95 olmuştur. AB(15) ülkelerinden yapılan ithalat içerisinde 1995 yılı itibarıyla % 2 olan tarım ve ormancılık ürünlerinin payı, 2008 yılında % 1 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi ürünlerinin AB(15)'den yapılan ithalat içindeki payı ise, 1995 yılında % 93, 1996 ve 2007 yılında % 95, 2008 yılında ise % 94 tür. Sektörler itibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı 1995 ve 2008 yılları açısından değer olarak incelendiğinde, tarım ve ormancılık ürünleri ihracatının 1995 yılında 994 milyon dolar iken, % 47 oranında artarak 2008 yılında yaklaşık 1,5 milyar dolar olduğu görülmektedir. İmalat sanayi ürünleri ihracatı ise, 1995 yılında yaklaşık olarak 9,8 milyar dolar iken, % 405 oranında artarak 2008 yılında 49,3 milyar dolar olmuştur.

Tablo 5: Sektörler İtibarıyla Türkiye'nin AB(15)'ye İhracatı ve İthalatı

YIL	İHRACAT (Milyon \$)				İHTALAT (Milyon \$)			
	Tarım ve Ormancılık	Mad. ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Diğer	Tarım ve Ormancılık	Mad. ve Taşocakçılığı	İmalat Sanayi	Diğer
1995	994	184	9.772	134	408	65	15.646	743
1996	1.020	175	10.214	147	396	80	21.981	681
2007	1.502	537	47.568	474	435	516	55.333	1.720
2008	1.457	582	49.313	417	551	664	59.416	2.414
2008 (AB27)	1.839	697	60.396	435	1.160	684	69.210	3.747
	Pay(%)				Pay(%)			
1995	9	2	88	1	2	-	93	4
1996	9	2	88	1	2	-	95	3
2007	3	1	95	1	1	1	95	3
2008	3	1	95	1	1	1	94	4
2008 (AB27)	3	1	95	1	1	1	93	5

Kaynak: TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>

Türkiye'nin AB(15) ülkelerinden olan tarım ve ormancılık ürünleri ithalatı 1995 yılında 408 milyon dolar iken, % 35 oranında artarak 2008 yılında 551 milyon dolar olmuştur. İmalat sanayi ürünleri ithalatı ise, 1995 yılında yaklaşık olarak 15,6 milyar dolardan, % 280 oranında artarak 2008 yılında 59,4 milyar dolara çıkmıştır.

Tablo 5'teki veriler analiz edildiğinde gümrük birliği sonrası Türkiye'nin AB(15)'ye olan sanayi ürünleri ihracatı ithalata nazaran daha çok arttığı görülmektedir. Ancak 1995 ve 2008 yıllarında iki taraf arasındaki dış ticaret dengesi sadece sanayi ürünleri yönünden incelendiğinde dış ticaret açığının Türkiye aleyhine yaklaşık olarak 2 kat arttığı söylenebilir.

EKONOMETRİK MODEL VE LİTERATÜR

Çalışmada çekim modeli takip edilmiştir. Newton'un çekim yasasına dayanan çekim modeli, iktisatta ilk kez Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından ülkeler arasındaki ticaret akımlarını açıklamak üzere kullanılmıştır. Linnemann (1966), Anderson (1979), Bergstrand (1985) tarafından geliştirilen ve teorik temelleri atılan model, uygulamadaki başarısından ötürü son zamanlarda dış ticaretten göç ve ulaşım kadar birçok alana uygulanmaktadır. Standart çekim modeli aşağıdaki şekilde oluşturulmaktadır:

$$LDT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LG_{it} + \beta_2 LG_{jt} + \beta_3 LMES_{ij} + \varepsilon_{ijt} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemden t zamanı, L serinin logaritmasının alındığını, DT_{ijt} , i ülkesinden j ülkesine doğru olan t zamanındaki ihracatı, G_i ihracatçı, G_j ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarını, MES_{ij} ise, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin başkentleri arasındaki coğrafik uzaklığı göstermektedir. Modelde β_1 ve $\beta_2 > 0$, $\beta_3 < 0$ olarak beklenmektedir. Yani herhangi bir ülkenin bir diğer ülkeye olan ihracatı, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru uzaklıkları ile ters orantılıdır.

Çalışmanın konusunu oluşturan gümrük birliği ve benzeri ekonomik oluşumların üye ülkelerin dış ticaretine olan etkilerinin analizinde, genelde panel veri analiz yöntemleri kullanılmakta ve oluşturulan kukla değişkenler yardımıyla bu etki ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sonucunda kayıp ve kazançlarının neler olduğu literatürde sıkça tartışılmaktadır. Ancak bu tartışma daha çok gümrük birliğinin Türkiye'nin genel ekonomik performansını ne yönde etkilediği ya da etkileyebileceği üzerine odaklanmıştır. Bu analizlerde Harrison, Rutherford ve Tarr (1997), Mercenier ve Yeldan (1997), Lejour ve De Mooij (2004)'de olduğu gibi çoğunlukla genel denge yaklaşımı kullanılmaktadır. Öte yandan, gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalara az sayıda da olsa rastlamak mümkündür.

Harrison, Rutherford ve Tarr (1997), Türkiye'nin gümrük birliğine üye olmasından üçüncü ülkelerin daha fazla yarar sağlayacağını ileri sürdükleri çalışmalarında, genel denge analizini kullanarak Türkiye'nin gümrük birliğine girmesinin olası ekonomik etkileşimlerini analiz etmişlerdir. Buna göre, gümrük birliğine girişle beraber Türkiye'nin uygulayacağı politikalara bağlı olarak Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılasını (GSYH) yıllık olarak % 1-1,5 oranında arttırabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca tarifelerin indirilmesi ile birlikte, Türkiye'nin gelir kaybının yaklaşık olarak GSYH'nin % 1,4 olacağını tespit etmişlerdir. Yazarlar, oluşabilecek mali açığın kapatılabilmesi için ise harcamaların azaltılmasını, gelirlerin ve vergilerin arttırılmasını önermişlerdir. Kısaca çalışmada araştırmacılar, gümrük birliğinden Türkiye ekonomisinin olumsuz olarak etkileneceğini öne sürmüşlerdir.

Genel denge analizini kullanarak gümrük birliğinin Türkiye ekonomisine olası etkilerini araştıran Mercenier ve Yeldan (1997) ise, gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin tarifelerde büyük oranlı indirimine gitmesi gerekeceğinden AB'ye girmeden gümrük birliğine geçişin Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyeceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu olumsuz etkinin Türkiye'nin AB'nin bir parçası olması durumunda ortadan kalkacağını ifade etmişlerdir. Öte yandan, AB'ye girmeden gümrük birliğinin Türkiye'nin refahını arttırabilmesi için, Türkiye'de ticari reformların mutlaka yapılması ve buna ilave olarak Avrupa ticaretindeki tarife dışı engellerin kaldırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Neyaptı, Taşkın ve Üngör (2003), 1980-2001 döneminde 150 ülke için yaptıkları çalışmada, ihracat ve ithalat fonksiyonlarını kullanarak gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. İhracat ve ithalat talep fonksiyonlarının tahmininde sırasıyla sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, gümrük birliği hem Türkiye'nin AB'ye olan ihracatını hem de AB'nin Türkiye'ye olan ihracatını pozitif olarak etkilemektedir.

Adam ve Moutas (2005), Türkiye'nin büyük bir tarım sektörüne sahip olduğunu ve bunun yanı sıra değişik imalat ürünlerinde nispi olarak düşük fiyat ve yüksek kalitede ürünler ürettiğini ve dolayısıyla Türkiye ile AB arasındaki ticaretin asimetrik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerini yaptıkları genel denge analizi ile doğrulayan araştırmacılar, Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda, Türkiye pazarının teknolojik olarak gelişmemiş AB ülkeleri için bir anlam ifade etmeyeceğini, ancak bu ülkelerin AB ülkelerine olan ihracatını azaltacağını tespit etmişlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin AB'ye üye olmasının göç ve politika etkileşimleri nedeniyle AB ülkelerine büyük bir maliyet yükleyeceğini iddia etmişlerdir.

Gümrük birliğinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerini inceleyen bir diğer genel denge analizi çalışması Lejour ve De Mooij (2004)'den gelmiştir. Lejour ve De Mooij (2004), Türkiye'nin AB'ye katılmasının olası ekonomik etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, Türkiye'nin AB'ye üyeliği ile birlikte, Avrupa pazarına açılması, kurumsal reformlar ve göç gibi alanlarda meydana gelebilecek temel değişikliklere vurgu yapılmıştır. Analizde öncelikle ampirik bulgulardan yola çıkılmış ve ardından genel denge analizi ile yukarıda ifade edilen konular araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin AB pazarına açılması hem Türkiye'nin hem de AB ülkelerinin refahını olumlu olarak etkilemekle birlikte, Türkiye'nin kazancı daha fazladır. Şöyle ki; Türkiye'nin AB pazarına açılması ile birlikte büyüme oranı uzun dönemde % 0,8 oranında artacaktır. Öte yandan çalışmada, AB'ye üyeliğin Türkiye'de en fazla etkili olacağı alanlar ise sırasıyla % 18 ve % 15 büyümesi beklenen tekstil ve hazır giyim sektörü olarak

öne çıkmıştır. Ayrıca AB'ye üyelik, Türkiye'nin kurumsal reformlarını hızlandıracağı gibi Türkiye'den AB'ye yaklaşık olarak 2.7 milyon kişinin göç edeceğini tahmin etmişlerdir. Göç edenlerin kalifiye oldukları varsayımı altında, bu göçün Türkiye'nin büyüme oranını % 1,8-% 2,2 dolayında azaltacağını, AB ülkelerinin büyüme oranlarını ise % 0,5-% 0,7 oranlarında arttıracığını ortaya koymuşlardır.

Adam ve Moutas (2008), gümrük birliğinin Türkiye ile AB arasındaki ticarete olan etkilerinin simetrik olmadığını ileri sürdüğü çalışmalarında, AB üyesi ve AB üyesi olmayan 24 OECD ülkesinin imalat sanayi ticaretini 1998-2004 dönemi için analiz etmişlerdir. Çalışmada genel denge ve ekonometrik analiz birlikte kullanılmıştır. Genel denge analizi sonucu, Türkiye'nin AB'ye üye olması durumunda, hem Türkiye'nin AB ülkelerine hem de AB ülkelerinin Türkiye'ye olan ihracatının artacağını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, Mercenier ve Yeldan (1997)'nin bulguları ile de örtüşmektedir. Diğer yandan araştırmacılar, gümrük birliğinin AB ve Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerini analiz etmek için çekim modeline, gümrük birliği kukla değişkenleri ekleyerek test etmişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, gümrük birliği AB(15) ülkeleri arasındaki ticareti olumsuz yönde etkilemekle birlikte, Türkiye'den AB'ye ve AB'den Türkiye'ye olan ihracatı olumlu olarak etkilemektedir.

Türkiye üzerine yapılan bir diğer çalışmada Seymen (2009), AB ülkelerinin AB'ye üyeliklerinin, Türkiye ile AB arasındaki ticaretin hacmi ve ülke yoğunlaşması üzerinde daha etkili olduğunu, her bir yeni üyenin AB'ye katılımının Türkiye'nin gerek o ülkeye, gerek eski üyelere ihracatını lehte ya da aleyhte saptırdığı sonucuna varmıştır. Ayrıca Türkiye'nin AB'den ithalatının ülke kompozisyonunun da ülkelerin AB'ye üyelik dönemlerinden daha çok etkilendiğini ortaya koymuştur. Öte yandan, Erzan, Filiztekin ve Zenginobuz (2007), gümrük birliğinin Türkiye imalat sanayine etkilerini inceledikleri çalışmada, gümrük birliğinin negatif etkisinden söz etmenin doğru olmayabileceğini, pozitif etkisinin ise şimdilik beklenildiği kadar yüksek olmadığını iddia etmişlerdir. Çekim modelini kullanan Bilici, Erdil ve Yetkiner (2008) ise, gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal bir değişim meydana getirip getirmediğini analiz etmişlerdir. Çalışmada AB'nin Türkiye'nin ticareti için her zaman önemli olduğu ve gümrük birliğinin bu süreci pekiştirdiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

YÖNTEM VE ANALİZ SONUÇLARI

Bu çalışmada gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki ihracat potansiyelini ne yönde etkilediğini test etmek amacıyla, Türkiye dahil 16 ülke incelenmiştir. 2000-2007 döneminin incelendiği çalışmada statik panel veri analiz yöntemlerinden olan tesadüfi etkiler modeli kullanılmıştır. Bu amaçla, öncelikle literatürdeki bilgiler ışığında ülkeler arasındaki dış ticaretin belirleyici faktörleri genelleştirilmiş çekim modeli çerçevesinde belirlenmiştir. Ayrıca modele gümrük birliğinin etkilerini analiz etmek için kukla değişkenler ilave edilerek çalışmada kullanılan nihai modele ulaşılmıştır. Buna göre, gümrük birliğinin Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki ticarete olan etkilerini analiz edildiği model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$LDT_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 LG_{it} + \beta_2 LG_{jt} + \beta_3 LN_{it} + \beta_4 LN_{jt} + \beta_5 LMES_{ijt} + \beta_6 DİL_{ijt} + \beta_7 DTAB_{ijt} + \beta_8 TAB_{ijt} + \varepsilon_{ijt} \quad (2)$$

2 numaralı modelde, i ihracatçı ülkeleri, j ithalatçı ülkeleri ve t zamanı göstermek üzere; DT_{ijt} , ihracatçı ülkeden ithalatçı ülkeye doğru olan dış ticaret akımını, G_i ve G_j sırasıyla ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarını, N_i ve N_j ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfusunu, MES_{ijt} ülkelerin başkentlerinin bir birine olan kilometre cinsinden coğrafi uzaklığını, $DİL_{ijt}$ ülkelerin ortak dili konuşup konuşmadıklarını, ε_{ijt} ise modelin hata terimlerini göstermektedir. $DTAB_{ijt}$ ve TAB_{ijt} gümrük birliğinin etkilerini analiz etmek için modele eklenmiştir. $DTAB_{ijt}$ dış ticaretin AB(15) ülkeleri arasında olması durumunda 1, Türkiye ile olması durumunda 0 değerini alan kukla değişkeni; TAB_{ijt} , Türkiye'nin ihracatçı AB(15) ülkelerinin ithalatçı olması durumunda 1, aksi durumda 0 değerini alan kukla değişkeni ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık olup, gayri safi yurtiçi hasıla ve nüfus verileri Dünya Bankasının WDI-2009'dan, ticaret akımı verileri IMF'nin DOTS (direction of trade statistics) online veritabanından, uzaklık verileri <http://www.timeanddate.com> adlı siteden temin edilmiştir.

Tablo 6: Panel Veri Analiz Sonuçları
Bağımlı Değişken LDT_{ij}

Bağımsız Değişkenler	Katsayısı	t istatistiği
LG_i	0,73 ^a	26,20
LG_j	0,36 ^a	11,40
LN_i	0,03 ^b	2,28
LN_j	0,46 ^a	12,90
$LMES_{ij}$	-1,07 ^a	-15,10
$D\tilde{L}_{ij}$	0,45 ^a	2,94
$DTAB_{ij}$	0,77 ^a	4,55
TAB_{ij}	0,42 ^c	1,91
Sabit Terim	-7,72 ^a	-8,93

R^2 : 0.75
F Testi: 743
Gözlem sayısı: 1920

Not: a, b ve c ilgili katsayının sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Gümrük birliği sürecinde Türkiye ile AB(15) ülkeleri arasındaki dış ticaretin analizinde panel veri analiz yönteminden yararlanılmış ve 2 numaralı denklemin çözümü sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 6'da özetlenmiştir. Modelin öngördüğü gibi ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin bir göstergesi olan gayri safi yurtiçi hasılları (G) ticaret akımlarını pozitif olarak etkilemektedir. Ancak ihracatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarının ticaret akımları üzerindeki pozitif etkisi daha fazladır. Şöyle ki, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin gayri safi yurtiçi hasıllarındaki % 1'lik bir artış sırasıyla dış ticaret akımlarını % 0,73 ve % 0,36 oranında arttırmaktadır.

Öte yandan ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin nüfuslarının dış ticareti pozitif olarak etkilediği görülmekle birlikte, ithalatçı ülkelerin nüfuslarının dış ticaret üzerindeki etkisi daha yüksektir. Bu sonuç, büyük nüfusa sahip ülkelerin az nüfuslu ülkelere kıyasla daha fazla ithalat yaptığını göstermektedir. Ülkelerin coğrafi olarak birbirine uzak olması özellikle ulaşım maliyetlerini artırarak ticareti negatif olarak etkilemekte iken, ortak dili konuşma ülkelerin ticaret akımlarını beklentiler doğrultusunda pozitif olarak etkilemektedir.

Çalışmanın konusunu oluşturan gümrük birliğinin Türkiye'nin ve AB(15) ülkelerinin dış ticaretine olan etkileri literatürde sıklıkla başvurulan kukla değişkenler yardımıyla analiz edilmiştir. Bu amaçla DTAB ve TAB kukla değişkenlerinden yararlanılmıştır. $DTAB_{ij}$ dış ticaretin AB(15) ülkeleri arasında olması durumunda 1, Türkiye ile olması durumunda 0 değerini alan kukla değişkeni göstermektedir. $DTAB_{ij}$ değişkeninin katsayısı 0,77 gibi oldukça yüksek bir rakam çıkmasının yanında istatistiki olarak da % 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, gümrük birliğinin AB(15) ülkelerinin birlik içi ticaretini önemli ölçüde arttırdığını ortaya koymaktadır.

TAB_{ij} , Türkiye'nin ihracatçı AB(15) ülkelerinin ithalatçı olması durumunda 1, aksi durumda 0 değerini alan kukla değişkeni göstermektedir. Analiz sonucuna göre TAB katsayısı 0,42 olarak tespit edilmiş olup % 10 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Dikkat edileceği üzere, gümrük birliği neticesinde AB(15) ülkelerinin birlik içerisindeki ticaretine kıyasla Türkiye'nin AB(15) ülkelere olan ticareti gerek anlamlılık gerekse katsayının büyüklüğü yönünden daha düşük düzeyde kalmakla birlikte, gümrük birliği Türkiye'nin AB(15) ülkelere olan ihracatını arttırmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde sadece sanayi ürünlerini ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan bir gümrük birliği süreci başlamıştır. Gümrük birliği ile birlikte söz konusu ürünlerin gümrüksüz olarak serbestçe dolaşımının sağlanması, beklenildiği gibi iki taraf arasındaki ticaret hacmini artırmıştır. Gümrük birliği, AB'nin üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifelerini üstlenmesini gerektirdiği için Türkiye'nin AB dışındaki ülkelere olan ticareti de bu süreçten etkilenmiştir.

Gümrük birliği öncesi ve sonrası karşılaştırmak amacıyla 1995 ve 2008 yıllarında Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatı ve AB(15)'den ithalatı değer olarak incelendiğinde, ihracattaki artışın ithalattaki artıştan daha fazla olduğu görülmektedir. Ancak ihracattaki artışın fazla olması iki taraf arasındaki dış ticaret dengesinde Türkiye aleyhine olan durumun Türkiye lehine dönüşmesini sağlayamamıştır. Aksine Türkiye'nin AB(15) ile olan dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı 1995-2008 yılları arasında yaklaşık 2 kat artmıştır. Türkiye'nin AB(15) dışındaki ülkelere olan dış ticaretinden kaynaklanan dış ticaret açığı ise söz konusu dönemde yaklaşık olarak 7 kat artmıştır. Gümrük birliği sonrası Türkiye'nin dış ticaretinin genel süreci izlendiğinde, asıl değişimin Türkiye ile AB dışındaki ülkelere olan ticaret üzerinde olduğu görülmektedir.

Türkiye ile AB(15) arasındaki ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranının gelişim seyri incelendiğinde, Türkiye açısından İİKO'nun gümrük birliği öncesine kıyasla önemli ölçüde artarak % 80'in üzerine çıktığı dikkat çekmektedir. Türkiye'nin AB(27) ülkeleri ile ticareti açısından İİKO, 2007 yılında % 88, 2008 yılında ise % 85'tir. Bu durum, gümrük birliğine karşı olanların görüşlerinin aksine, Türk sanayinin gümrüklerin sıfırlanmasının getirdiği yoğun rekabete karşı koyma yeteneğinin gün geçtikçe artmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

AB(15)'ye yapılan ihracat içinde en fazla pay tüketim mallarına ait olmakla birlikte, gümrük birliği sonrası tüketim mallarının payı azalırken, yatırım ve ara mallarının payı artmıştır. İthalat içerisinde en fazla pay ise sırasıyla ara malı ve yatırım mallarına aittir. Bu durumun Türkiye'nin genel ithalatı içinde geçerli olduğu dikkate alınarak, Türkiye'nin hammadde yönünden dışa bağımlı bir ülke olduğu, dolayısıyla ihracattan kazanılan dövizlerin önemli bir kısmının ihracat ürünlerinin üretilmesi için gerekli girdi ithalatı amacıyla harcadığı söylenebilir. Türkiye'nin AB(15)'ye ihracatının ve AB(15)'den ithalatının yaklaşık % 95'ini imalat sanayi ürünleri oluşturmakta olup, iki taraf arasındaki ticarete tarım ürünlerinin payı azalırken, sanayi ürünlerinin payı artmaktadır.

Genelleştirilmiş çekim modeli sonucunda elde edilen bulgular, gümrük birliğinin Türkiye'nin AB(15) ülkelerine olan ihracatını ve AB(15) ülkelerinin birlik içi ticaretini önemli ölçüde artırdığını ortaya koymaktadır. Ancak, incelenen dönemde gümrük birliği AB(15) ülkeleri arasındaki iç ticareti Türkiye'nin AB(15)'ye olan ihracatından daha fazla arttırmıştır. Bu sonuç, çekim modelini kullanarak sektörel bir analiz yapan Lejour ve De Mooij (2004) ile genel denge analizi ve çekim modelini birlikte kullanan Adam ve Moutas (2008)'in çalışmalarında elde ettikleri bulgularla paralellik arz etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, gümrük birliğinin etkilerinin sadece AB ülkeleri ile sınırlı kalmadığı gerçeğinden hareketle daha geniş örneklem için bu etkinin araştırılması daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarabilecektir.

KAYNAKÇA

- Adam, A. ve Moutos, T. (2005), "Turkish Delight for Some, Cold Turkey for Others? The Effects of the EU-Turkey Customs Union", **CESifo Working Paper**, No: 1550.
- Adam, A.ve Moutos, T. (2008), "The Trade Effects of the EU-Turkey Customs Union", **World Economy**, 31, 685-700.
- Anderson, E. J. (1979), "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation", **American Economic Review**, 69(1), 106-116.
- Bergstrand, J. (1985), "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence", **The Review of Economics and Statistics**, 67(3), 474-481.
- Bilici, Ö., Erdil, E. ve Yetkiner, İ., H. (2008), "The Determining Role of EU in Turkey's Trade Flows: a Gravity Model Approach", **Working Paper**, No: 08/06.
- Bilgili, E. (2007), "Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Batı Avrupa'ya Olan İhracatının Sektörel Analizi", **Ege Akademik Bakış**, 7, 239-250.
- Dura, C. ve Atik, H., (2007), **Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye**, Nobel Yayınları, Ankara.
- Erzan, R., Filiztekin, A. ve Zenginobuz, Ü. (2007), "AB ile Gümrük Birliğinin Türkiye İmalat Sanayine Etkileri", **Gümrük Birliği ve Türkiye Sanayisi Üzerine Etkileri**, **TEPAV**, 9-58.
- Harrison, G. W., Rutherford, T. F. ve Tarr, D. G., (1997), "Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union", **European Economic Review**, 41, 861-70.
- IMF, Direction of Trade, <http://www.imfstatistics.org/dot>.
- Karluk, R., (2003), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Beta Yayınları, İstanbul.
- Lejour, A. M. ve de Mooij, R. A., (2004), "Turkish Delight: Does Turkey's Accession to the EU Bring Economic Benefits?", **CESifo Working Paper**, No: 1183.
- Linneman, H. (1966), **An Econometric Study of International Trade Flows**, North Holland, Amsterdam.
- Manisalı, E. (2001), **İçyüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı: Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Otopsi Yayınevi, İstanbul.
- Mercenier, J. ve Yeldan, E. (1997), "On Turkey's Trade Policy: Is a Customs Union with Europe Enough?", **European Economic Review**, 41, 871-80.
- Neyaptı, B., Taşkın, F. ve Üngör, M. (2003), "Has European Customs Union Agreement Really Affected Turkey's Trade?", **METU International Conference in Economics**, 06-09 September, Ankara.
- Pöyhönen, P. (1963), "A Tentative Model for the Flows of Trade between Countries", **Weltwirtschaftliches Archiv**, 90, 93-99.

Seymen, D. (2009), "Gümrük Birliği Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Ticaretinde Ülke Yoğunlaşmasını Deđiřtirebilir mi?", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 14, 199-220.

Sulamaa, P. ve Widgren, M. (2007), "Turkish EU Membership: A Simulation Study on Economic Effects", **VATT Discussion Papers**, No: 410.

Time and Date, <http://www.timeanddate.com/worldclock/distance.html>

Tinbergen, J. (1962), **Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy**, New York, Twentieth Century Fund.

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/disticaretapp/Rapor.do>.

Tokatlıoğlu, M.Y. (2005), "Türkiye'de Dış Ticaretin Vergilendirilmesi ve Avrupa Birliği", **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10, 46-72.

Tonus, Ö. (2007), "Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye'de Dış Açıklık ve Sanayileşme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17, 193-214.

World Bank Development Indicators (WDI), 2009, www.worldbank.org/data

Yıldırım, A. (2005), "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", **Muđla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 15, 157-168.